

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2016 / Vol. XXXV / 1 / 65-78
Pregledni naučni rad
UDK: 316.61/.62-053.6

INDIVIDUALNA AUTONOMIJA KAO FAKTOR OTPORNOSTI MLADIH*

Olivera Pavićević*

Ljeposava Ilijić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Koncept otpornosti okreće pristup deficitu i riziku sa kojima se suočava mlada osoba ka aktivaciji ličnih sposobnosti i kapaciteta u rešavanju nedaća. U okviru ovog konstrukta se podrazumeva da takve lične sposobnosti nastaju pod dejstvom okruženja koje ih prepoznaje, neguje i razvija. Otpornost podrazumeva rizik i odgovor na njega u procesu pozitivne adaptacije adolescenata i mladih koji su suočeni sa novim izazovima u okolnostima neizvesnosti nastale gubljenjem striktnih i utabanih životnih smernica i putanja. Traganje za autentičnošću i autonomijom mora biti deo uspostavljanja moralnih kordinata zasnovanih na kritičkom i odgovornom promišljanju realnosti i ljudskom delovanju. Samostalnost u izboru podrazumeva preuzimanje odgovornosti za njih. Odgovornost kao stožer inidividualne autonomije zahteva uvažavanje socijalnih partnera i odabir relacija i resursa koje vode ka zdravom i uspešnom razvoju zasnovanom na vrednostima koje nadilaze kompetitivni individualizam materijalističke kulture, ali i otpornost sa niskim stepenom individualne autonomije previše oslonjenu na različite vrste vertikalne hijerarhije.

KLJUČNE REČI: otpornost / rizik / individualna autonomija / zaštitni faktori / autentičnost / ljudsko delovanje

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: oliverapavicevic4@yahoo.com

* E-mail: lelalela_bgd@yahoo.com

1. O KONCEPTU OTPORNOSTI

Problemi i životne perspektive adolescenata i mladih, su velikim delom, smeštene u dominantni koncept rizika kao preovlađujućeg društvenog i kulturnog fenomena u poslednjih nekoliko decenija. Poreklo i ispoljavanje faktora rizika su predmet tumačenja različitih teorija i naučnih disciplina, a jedan od teorijskih koncepata koji je nastao kao odgovor na stanje preovlađujućeg rizika jeste koncept otpornosti. Ovaj koncept ima veoma raznovrsnu naučnu primenu, a ona se u slučaju adolescenata i mladih, odlikuje specifičnim pristupom i karakteristikama, o kojima će u ovom radu biti reči. Uspostavljanje veze između društvenog i kulturnog konteksta rizika, adolescentne tranzicije kao perioda pojačane ranjivosti na rizik i jednog od faktora otpornosti – individualne autonomije, predstavljaju značajno istraživačko polje. Ono je značajno, jer se ostvarivanje individualne autonomije u postmodernim i posttranzicionim društvima pojavljuje kao jedan od dominantnih ciljeva u individualnom razvoju. Međutim, naizgled povoljni kulturni i društveni uslovi koji pogoduju ovom individualnom postignuću, zapravo nailaze na mnoštvo teškoća koje su povezane sa gubitkom jasno ustanovljenih vrednosnih i moralnih uporišta. Cilj ovog rada je da ukaže na te okolnosti, njihovo poreklo, kao i na kvalitet i značaj individualne autonomije, posebno za društvo, kakvo je Srbija, u kome su pred adolescente i mlade postavljeni veliki izazovi, čini se, bez dubljeg razumevanja i podrške razvijanju i negovanju različitih faktora otpornosti na rizik. Prikazom i analizom različitih teorijskih pristupa, rad predstavlja pokušaj otvaranja diskusije u cilju osmišljavanja adekvatnije društvene podrške adolescentima i mladim u preokretanju rizika u izazov, što čini veliki podsticaj za njihov pozitivan razvoj.

Istraživanja o otpornosti, o tome kako se mladi uspešno razvijaju i odrastaju sa teškim nedaćama i traumama, u porodicama sa alkoholizmom i narkomanijom, mentalnim bolestima i zapostavljanjem, ili ratom razorenim, siromašnim i diskriminatorским zajednicama ukazuju na značaj ličnih stavova, verovanja i kompetencija koji su povezani sa zdravim razvojem. Nije reč samo o transformaciji pojednaca, već o celom sistemu školstva, organizacija u okruženju i širem društvenog sistema koji se bavi mladima.

Otpornost (rezilijentnost) se izgrađuje kroz nesreću, a ne u odsustvu nesreće, kroz suštinski zaokret koji predstavlja prelaz od *modela oštećenja* ka *modelu izazova* (Majkić, 2003).

Koncept otpornosti (*resilience*) je zasnovan na prepoznavanju i aktiviranju unutrašnjih snaga i sposobnosti koje pojedincima ili kolektivima omogućuju da se suoče sa trajnim ili privremenim okolnostima rizika i traume. Pojam otpornosti se odnosi na kapacitet individue ili entiteta da se izbori sa stresom, oporavi i nastavi da se razvija u novim okolnostima. Otpornost se koncipira kao "proces suočavanja sa problematičnim, stresnim ili izazovnim životnim događajima na način koji obezbeđuje individui dodatne zaštitne sposobnosti i snalažljivost, pre nego što se dogodi prekid koji proizlazi iz događaja (Richardson, 1990: 34). Otpornost se opisuje

kao "proces samo-ispravljanja ili rasta" (Higgins,1994: 1), kao "kapacitet za oporavak, izdržavanje teškoća i ispravljanja (Wolin, 1993: 5). Otpornost se objašnjava i istražuje kao dvodimenzionalni konstrukt koji uključuje izloženost teškoćama i ishode pozitivnog prilagođavanja u nepovoljnim okolnostima (Luther & Cicchetti, 2000).

Konstrukt otpornosti se ispituje u okviru različitih studija, a problem koji se pojavljuje povezan je sa definisanjem nepovoljnih okolnosti, kao i teškoćama u postizanju konsezusa oko toga šta predstavlja pozitivno prilagođavanje. Pozitivna adaptacija je uslovljena društvenim i kulturnim kontekstom (Ungar, 2005) i posebnim životnim zadacima koji su povezani sa određenom životnom fazom (Luther & Cicchetti, 2000).

Pitanja koja u okviru koncepta otpornosti ostavljaju otvoren prostor za dileme i diskusiju uključuju definisanje faktora rizika, njihovo individualno, društveno i kulturno značenje, kao i razumevanje adaptacije, njenog obima i kvaliteta. Adaptacija na okolnosti nevolje, u tom smislu, ne treba da bude shvaćena kao pristajanje na nepovoljne životne okolnosti i razvijanje konformističkih oblika ponašanja u skladu sa niskim ličnim i socijalnim standardima, niti kao oportunističko prihvatanje svih raspoloživih sredstava u savladavanju prepreka. Pozitivnu adaptaciju u okviru koncepta otpornosti treba sagledati kao samoosnaživanje i samousavršavanje koje pojedincu nalaže da se na teži način, birajući ispravnost i odgovornost, suoči i izbori sa višestrukim teškoćama. Takva adaptacija vrlo često uključuje i transformaciju koja osobu čini jačom i otpornijom, a da pri tome, ne podrazumeva bezskrupuloznost ili brutalnost. Biti otporan ne znači oguglati na nesreću, niti razviti strategije preživljavanja koje nesreću pretvaraju u izgovor ili čak, prednost u sklopu antisocijalnih, kriminogenih i delinkventnih obrazca ponašanja.

Otpornost je koncept koji se mora posmatrati u tesnoj vezi sa ljudskim delanjem, posebno moralnim delanjem. Jezgro otpornosti je u kvalitetu adaptacije koja podrazumeva očuvanje pozitivnih vrednosti kroz samoodricanje od nemoralnih rešenja. Moralna otpornost se manifestuje u situacijama u kojima pojedinac pravi ispravan, ali sa stanovišta ličnog komoditeta, često nepovoljan izbor, i to u prilici u kojoj postoji mogućnosti da ga izbegne. Takva odluka podrazumeva odricanje od uspeha i afirmacije po svaku cenu, lagodnosti i dobiti, prevashodno iz moralnih obzira. Otpornost se pojavljuje kao koncept koji zahteva ispunjeni moralni uslov uključujući niz različitih emocija, kao što su, strah od diskriminacije, isključenosti, pritiska relacije grupe, gubitka odnosa, strah od kleveta, osude bliskih (Edelstein & Nunner-Winkler, 2005). Postoji razlika između moralne hrabrosti i moralne otpornosti kao pojmova koji se preklapaju, ali i razlikuju. Moralna hrabrost se odnosi na transformaciju moralne odluke u konkretan akt, dok moralna otpornost služi kao inhibicija nemoralnom činu koji može predstavljati veliku prednost za moralnog subjekta (Edelstein & Nunner-Winkler, 2005).

Pojedini autori, su u kulturološkoj analizi ukazali na snagu moralnih i duhovnih izvora hrabrosti, kao i snagu ubeđenja koja odražavaju život i pojedinca izdižu iznad životnih teškoća (Coles, 1989 prema: Majkić, 2003).

Moral podrazumeva orijentaciju u razumevanju onoga što je ispravno i pogrešno, dobro i loše, vredno i nedostojno, pravedno i nepravedno, a da to nije zasnovano na našim sopstvenim aktuelnim željama, odlukama i sklonostima, već na verovanju da ona posoji odvojena od njih, pružajući standarde prema kojima se našim željama, odlukama i sklonosti može suditi" (Smith, 2003).

1.1. Otpornost i kultura neizvesnosti

Moralna motivacija predstavlja orijentaciju prema setu moralnih pravila koje pojedinac smatra i doživljava kao deo usvojenog moralnog kompasa. U tom smislu, moralna neizvesnot ili nedostatak moralne izvesnoti se pojavljuje kao posledica slabljenja snage tradicionalnih formulacija i čuvara moralnih vrednosti u globalnom društvu i njegovom uticaju širom planete. Taj uticaj slabi ugled i značaj tradicionalnih moralnih autoriteta što stvara utisak preovlađujućeg gubitka moralnih vrednosti i stanja moralne konfuzije. Čini se, da ovakvo stanje rezultira moralnim cinizmom, moralnom ravnodušnošću i konačno krizom smisla. Međutim upravo, zbog toga, otpornost ne treba razumeti kao nekakav oklop ili "debelu kožu" (Dombrowski, 2010) radikalnog individualizma u kome je pojedinac odgovoran samo za sebe, te se otpornost pojavljuje kao brutalnost opravdana pretnjama savremenog društva. Koncept otpornosti se shvata kao kapacitet pojedinaca da se usmerava unutar socijalne i kulturne situacije kroz pristup psihološkim, socijalnim, kulturnim i fizičkim resursima ostvarujući pozitivan ishod u kontekstu rizika i nevolja koji potencijalno mogu da izazovu negativne ishode (Ungar, 2008).

Kao što je već istaknuto, razvojem naučnih disciplina koje se bave adolescencijom prvobitni pristup deficita je, u velikoj meri, prevladan fokusiranjem na pozitivne ishode razvoja mladih koji stavlja naglasak na pomaganje mladima u ostvarivanju vlastitih potencijala umesto fokusiranja na rizike njihovog razvoja. Polazi se od pretpostavke da adolescenti imaju ogromnu snagu i potencijal za učenje i razvoj. Programi namenjeni mladima moraju razumeti te potencijale, načine na koji se razvijaju uz uvažavanje duboke složenosti života tinejdžera i spoljnog postmodernog sveta nereda i nesigurnosti (Larson, 2011). Visoke stope dosade, otuđenja i isključivanja nisu znaci (u većini slučajeva) psihopatologije, već nedostataka u pozitivnom razvoju (Larson, 2000). Regulisanje emocionalnog bića adolescenta, podizanje motivacijskih kapaciteta i podrška samoregulaciji ima za cilj pretvaranje besa i usamljenosti u saradnju i empatiju, a osećanje dosade i praznine u radni i životni entuzijazam. Humana ekologija u postmodernom svetu podrazumeva kompleksni odnos između mikro i makro sastava koji su unutar i između sebe heterogeni i eklektički, i u stalnoj dinamici aktivni i reaktivni (Larson, 2011). To je svet u koji adolescent mora zakoračiti stalno razvijajući nove kompetencije i sposobnosti, otpornost izazovima, strateško razmišljanje, vođstvo i emocionalnu samoregulaciju.

Složena problematika adolescentne tranzicije varira u različitim istorijskim i kulturnim kontekstima. Veliki broj studija u društvenim naukama koncept mladih gradi kao razvojni i prelazan, tako da mladi nisu ni deca ni odrasli, već zauzimaju prelaznu poziciju (Furlong, 2009). Specifičnost adolescencije kao prelaznog stanja se

u interakciji sa globalnom potrošačkom kulturom pojavljuje kao izvor visokog stepena rizika u postmodernim i postranzicionim društvima (Pavićević, 2014). Laviranje između težnje da se oslobode roditelja (moćnih staratelja) i želje da od njih i dalje zavise dovodi do privremene isključenosti. Takvo stanje kolebljivosti predstavlja činilac rizika, jer prethodeća "povezanost" treba da se završiti uspešnim "fiksiranjem" u odraslost. Socijalni i kulturni kontest se pojavljuje kao vrlo bitan, pre svega, određujući širu definiciju identiteta i osjećanja sebe u adolescenciji. Odvajanje od predašnjeg zajedničkog životnog prostora (zone konfora) ili pak, privremeno isključivanje, praćeno je ulaskom u novi kulturni prostor u kome se "ja" definiše kao kulturni konstrukt (Pavićević, 2014). Mladi istovremeno pripadaju svetu detinjstva i odraslosti, pri čemu "prelaznost" preči da postane permenetni fenomen života u odvojenim svetovima, uz osećanje da radije pripadaju oboma nego vakuumu između njih (Kahane & Rapoport, 1997).

Stanje diskontinuiteta potiče ne samo od razvojne faze izazvane adolescentnim promenama, već i od promena koje menjaju tradicionalne životne putanje sazrevanja i prelaska u odraslost. Koncept mladosti postaje deo neformalne autentične kulture postmodernizma maksimizirajući samoekspresiju u pokušaju da se izbori sa socijalnom kompleksnošću kroz transformisanje otuđenja u smisao (Kahane & Rapoport, 1997).

Proces samokoncepcije se odvija u spektru novih i brojnijih mogućnosti, ali i novih ograničenja, balansirajući između svojevrsne slobode u odnosu na tradicionalne putanje sazrevanja, ali i pojačanog osećanja nesigurnosti. Životne putanje više nisu određene usvajanjem ritmičkog obrasca prelaza iz adolescencije u zrelost koja podrazumeva tok iz procesa obrazovanja u proces rada, već te putanje u svojoj neizvesnosti i riziku postaju stalni proces donošenja odluka kroz smenjivanje identitetskih sekvenci (Pavićević, 2014). Autonomija i autentičnost predstavljaju dominantna svojstva novog koncepta adolescencije potiskujući tranzicione stresove, generacijski jaz ili krizu identiteta (Kahane & Rapoport, 1997).

Ideja autentičnosti je dala novo značenje modernom dobu kao najubedljivija moralna snaga savremenosti. Modernost je oslobodila kapacitet za autentičnost kod većine ljudi, kroz demokratizaciju obrazovanja i javnog života, ali ga je i zarabila u novi izvor nesporazuma koji Tejlor naziva "mekim relativizmom" (Taylor, 1991). Individualizam koji podrazumeva samostalni izbor načina života, uverenja i moralnih obrazaca kakav nije bio moguć u prethodnim vremenima stvorio je nove mogućnosti i brige, posebno kada nije ostvaren proces individuacije, ili se čak ni ne pravi razlika između pojma individualnosti i individualizma. Ne postoje više jasni i strogi nadzori poretka, moralni obziri se gube u procesu "odčaravanja sveta" (Taylor, 1991). Ono može rezultirati duhovnim bogaćenjem ili osiromašenjem pružajući dve potpuno različite perspektive.

2. FAKTORI OTPORNOSTI MLADIH SHVAĆENI KAO ELEMENT LJUDSKOG DELOVANJA

U savremenom svetu rizik odrastanja nije više centriran samo na pitanje preživljavanja, njegova raznovrsnost potiče od novih značenja koje on ima u smislu postizanja zadovoljstva i oslobađanja od dosade. Mladi ljudi u odnosu na rizik mogu razvijati dva tipa ponašanja. Jedno se odnosi na pojam "biti pod rizikom" (neizvesnost), a drugo je svesno prihvatanje rizika (izbor). Sa jedne strane se mladi pojavljuju kao pasivni i nevini, a sa druge kao aktivni, autonomni i samostalni (Jackson & Scott, 1999: 91). Na taj način, se razlikuju subjektivni osećaj anksioznosti i objektivni rizik koji je deo društveno konstruisanih programa rizika (Douglas, 1992).

Traženje načina da se rizik pretvori u potencijal kreće se između nekoliko suštinskih dilema, a to su: autonomija nasuprot intervenciji, individualna sloboda nasuprot javnoj sigurnosti, prava nasuprot obavezama, korisnički pogled na rizik nasuprot profesionalnom pogledu na rizik (Kemshall & Wilkinson, 2011). Osnovno načelo rada s mladima u riziku odnosi se na podizanje njihovih pozitivnih očekivanja od sebe samih. To podrazumeva nekoliko važnih preporuka u pristupu i radu s mladima koji ne vide puno dobrih prilika za sebe: ne optuživati ih za niske aspiracije, dati mladim ljudima priliku da pričaju o svojim životima i slušati ih, uvažavati različita životna iskustva mladih kao put u pronalaženju pravog pristupa za rad s njima, razmotriti kakvi su načini pogodni za postizanje samopouzdanja, uveriti se u vlastite sposobnosti za rad s mladima i zapamtiti da svaki mladi čovek ima veštine i mogućnosti koje može upotrebiti u rešavanju problema s kojim se suočava (Boeck & Fleming, 2010). Pronalaženje prave mere i uvažavanje svih ovih aspekata treba da bude utemeljeno na tretiranju rizika kao poluge promene i podsticanju pozitivnih aspekata rizika kao šanse za napredak u refleksivnoj praksi kako profesionalaca, tako i korisnika usluga. Upravljački pristupi, kao i pristupi deficita nisu u stanju da podstaknu i mobilišu volju i motive mladih ljudi u pravcu pozitivnog razvoja (Lerner et al., 2009). Osnovu pozitivnog razvoja čini stalna interakcija između pojedinca i socijalnog okruženja, odnosno interakcija između individualnih i sredinskih faktora koji pozitivnim ili negativnim uticajem determinišu razvoj. Integrativni model razvoja pojedinca u socijalnom okruženju predstavlja osnovno teorijsko objašnjenje pozitivnog razvoja koje je doprinelo zasnivanju koncepta rizičnih i protektivnih faktora (Popović-Čitić, 2013).

Prevazilaženje psiholoških i fizioloških trauma kroz izgradnju smisla podrazumeva namerni izbor zasnovan na ličnoj slobodi i iskustvu pojedinca koji mu omogućuju da u najtežim uslovima razume date okolnosti i aktivno se odnosi prema njima. Otuda koncept otpornosti odražava egzistencijalni kapacitet označen kao ljudsko delovanje u disciplini sociologije (Hitlin & Elder, 2007).

Osnaživanje mladih u smislu jačanja njihove otpornosti podrazumeva prisustvo zaštitinih faktora kao što su, razvijanje osećanja komepetenosti i individualne autonomije, podsticanje motivacije i ciljeva za budućnost, socijalna podrška i uključivanje mladih u aktivnosti koje imaju značaja za zajednicu. Ljudsko delovanje

(human agency) podrazumeva slobodu i sposobnost aktivne i borbe sa životnim nevoljama i ograničenjima. U praksi delovanje predstavlja stavove i shodna ponašanja koje sadrži različite elemente. To mogu biti namere, odnosi aktera, mreže koje uspostavljaju i ciljno usmerene akcije, moralne evaluacije i dr. Delovanje se može definisati kao kapacitet (ljudi i stvari) koji omogućuje da se nešto stvori ili učini. Delovanje se odnosi na ljudske sposobnosti da slobodno deluju i ostvaruju efikasni uticaj na svet (Smith, 1999).

Koncepti otpornosti i ljudskog delovanja se susreću u ostvarenoj ili potencijalnoj mogućnosti individue da sopstvenim kapacitetima koji predstavljaju skup psihosocijalnih sposobnosti naprave slobodne izbore u odnosu na strukturnu datost, bilo to uz njenu pomoć ili nasuprot njoj (Hitlin & Elder, 2007). Dok se otpornost kreće u domenu uticaja, kontrole i sprovođenja sopstvenih planova u životu individue, ljudsko delovanje pored individualnog, podrazumeva i kolektivan efekat kroz mogućnosti promene postojeće strukture.

Intencionalnost sadržana u ljudskom delovanju govori o nameri i sposobnosti trajnog uticaja individue na svoj život. Ona simbolizuje sposobnost koja omogućuje ljudima da prevaziđu diktate svog neposrednog okruženja i čini ih jedinstvenim u njihovoj moći da oblikuju svoje životne okolnosti i tok svog života (Bandura, 2006). Delatni pristup u rešavanju situacija beznađa i bespomoćnosti usmeren je na povećavanje lične kontrole uz identifikaciju i podršku sfera koje mogu podržati jačanje individue. Informacije o izvorima nečije sposobnosti pomažu aktivaciju i osnaživanje iz perspektive članova porodice, članova zajednice i profesionalnih organizacija za pružanje podrške. Delatni pristup osnažuje i razvija otpornost osobe i usmerava je na izbor i razvoj alternativnih opcija u suočavanju sa životnim problemima.

Ljudsko delovanje je sazdano od intencionalnosti, individualne strategije za akciju, mašte i njene vizuelizacije (Bandura 2001; 2006). Samoreaktivnost je proces u kome ljudi uspevaju da izaberu, regulišu i održavaju pravac aktivnosti uz sposobnost usklađivanja misli i dela. Interiorizovane norme i društveni ciljevi koji čine identitetsko svojstvo ljudskog delanja zastupljeni su u ličnim standardima. Oni se ostvaruju uprkos neadekvatnom stanju životne sredine ili promenama koje se odvijaju nasuprot njima (Hitlin & Elder, 2007).

Vera u samoeфикаsnost utiče i oblikuje očekivanja individue od napora koje sama ulaže u postizanje povoljnih rezultata (Bandura, 2006). Veza između otpornosti i ljudskog delanja se ogleda u sagledavanju odnosa između mogućnosti i prepreka. Ljudi sa niskim stepenom samoeфикаsnosti lako odustaju jer su uvereni u uzaludnost napora u rešavanju životnih teškoća. Otpornost u rešavanju problema i nevolja povezana je sa unapređivanjem samoregulatornih veština i preventivnih napora. Verovanje u samoeфикаsnost utiče na kvalitet emocionalnog života i ranjivost na stres i depresiju (Bandura, 2006). Izbor u donošenju važnih odluka i izbor u ponašanju koji stoji u tesnoj vezi sa percepcijom samoeфикаsnosti ima dubok uticaj na životni kurs pojedinaca.

Društveni uticaji takođe, mogu biti značajni u promovisanju određenih kompetencija, vrednosti i načina života. Zaštitni ili faktori otpornosti predstavljaju kombinaciju ličnih i sredinskih karakteristika kao što su porodični faktori uključujući podršku

roditelja, konzistentna pravila u okruženju, faktori zajednice uključujući i pozitivne odnose sa značajnim odraslim i podrškom u školskoj sredini (Gramezy, 1983).

Razvijanje i podsticanje faktora zaštite koji podstiču otpornost mladih u adolescentnom dobu nije jednodimenzionalni i jednostavan proces. On zahteva istančano razumevanje i adekvatan odgovor na novonastale i novootkrivene perspektive adolescentne samospoznaje, formiranje individualnog i socijalnog identiteta i postizanje individualne autonomije u datom društvenom i kulturnom kontekstu.

Autonomija je osećanje smisla sopstvenog identiteta i sposobnost mlade individue da deluje samostalno i vrši izvesnu kontrolu nad svojim okruženjem. Ona se odnosi na nadmoć, unutrašnju tačku kontrole i samoeфикаsnost. Razvoj autonomije kao faktora otpornosti podrazumeva odbijanje individue da prihvati negativne poruke o sebi, sposobnost da se distancira u odnosu na njih, uz neprekidnu samoevaluaciju i kritičko promišljanje stvarnosti.

3. INDIVIDUALNA AUTONOMIJA

Potreba za individualnom autonomijom se paradoksalno pojačava u postojećoj realnosti koja nudi veću slobodu u odnosu na tradicionalne autoritete zahtevajući od individue da bude autonomna u unutrašnjoj samoregulaciji, pre nego u napuštanju spoljnih objekata povezanosti, regulacije i poštovanja tradicionalnih autoriteta čiji se značaj smanjuje.

Jedinstveno značenje autonomije je nemoguće uspostaviti jer se ona odnosi na složenu kombinaciju psiholoških, socijalnih, kao i filozofskih pretpostavki o tome šta znači biti autonomna ličnost. Značaj autonomije se bazira na skupu karakteristika ličnosti koje ukazuju na zrelost¹, nezavisnost i potencijal da ostvari pune kapacitete ljuskog dostojanstva i integriteta.

Dostizanje unutrašnje i međusobne integrisanosti se ne odvija automatski, već zahteva zadovoljavanje psiholoških potreba za autonomijom, kompetencijom i povezanošću (Vansteenkiste & Ryan, 2013). Autonomija je iskustvo volje i samoprihvatanja sopstvene aktivnosti koje pruža najveći stepen psihološke uspešnosti i zadovoljstva (Ryan, 1995; Ryan & Deci, 2006).

Treba imati u vidu da različiti društveni i kulturni konstrukti menjaju koncept i razumevanje individualne autonomije, posebno u okviru koncepta otpornosti.

Teorija otpornosti ima specifično interpretativno značenje u kontekstu izgubljene stabilnosti, te se individualna autonomija u tom smislu, može posmatrati kao lični kapacitet za uspostavljanje unutrašnjeg balansa i usmerenosti u okolnostima

¹ Zrelost kao održavanje bliskih relacija zahteva sposobnost angažovanja u toplim, sinhronizovanim interakcijama. Višestruki kvalitet dijadičkih interakcija karakterišu recipročni, kooperativni, međusobni odnosi u literaturi opisani kao sinhronizovane, recipročne i međusobno odgovorne relacije (Lindsey, Cremeens, & Caldera, 2010).

pojačne nesigurnosti, mnoštva ponuđenih izbora sa nepredvidljivim ishodima, kao i različitih i dinamičnih strukturnih i kulturnih pretpostavki. U tom smislu, razvijanje individualne autonomije čini težnju mlade osobe za autentičnošću samostalnim izborom koji uključuje jedinstvenost, ali i pregovaranje sa okruženjem uz prihvatanje odgovornosti za sebe i za druge. Postizanje autonomije je jedan od ključnih normativnih psihosocijalnih pitanja adolescencije, a neadekvatna podrška za razvoj autonomije ima izuzetno problematične posledice izazivajući probleme u ponašanju i šire (Zimmer-Gembeck & Collins, 2003).

Slabljenje veza sa roditeljima i starateljima i uspostavljanje veza sa sobom kroz odvajanje i individuaciju čini složeni proces uspostavljanja "konstantnog samopoštovanja i raspoloženja koji postaju nezavisni od spoljnih izvora, ili u najboljem slučaju su zavisni od eksternih izvora po vlastitom izboru" (Blos, 1979: 143). Odvajanje od roditeljskih veza se u kasnijim psihološkim konceptima autonomije zamenjuju reformulacijom tih veza u smislu razvijanja autonomije uz koegzistiranje pozitivnih veza sa drugima. Odgovorno autonomno funkcionisanje i samoregulacija se posmatraju kao zavisni od kontinuiteta i transformisane povezanosti sa drugima (posebno sa starateljima) (Grolnick, Deci, & Ryan, 1997).

Napuštanje odnosa roditelj-dete u razumevanju adolescentne autonomije smešta pretpostavke ostvarivanja individualne autonomije u socio-kulturni kontekst (Smetana, 2002; McElhaney, Allen, Stephenson, & Hare, 2009). Različiti konteksti mogu imati različite uticaje na značaj i prirodu razvijanja individualne autonomije.

Društveni kontekst je određen različitim skupom protektivnih faktora (demokratski pristup vaspitanju, uvažavanje i poštovanje mišljenja dece, uključenost) i rizičnih faktora (klasne, rasne i rodne nejednakosti i diskriminacije, rizici za fizičku bezbednost u okruženju). Kulturni konteksti i shodne vrednosti (individualizam, kolektivizam, solidarnost, individualnost, tradicionalizam, modernost) kreiraju značenja koncepta autonomije, kao i faktora rizika i pretnji za njeno uspostavljanje i realizaciju.

U nekim kulturama postavljanje čvrstih granica mladoj osobi je važnije od podsticanja njene nezavisnosti. Samousmerenost i autonomija se sagledavaju kao tipično zapadne vrednosti (Phinney, Kim-Jo, Osorio & Vilhjaldsdottir, 2005), ali one značajno variraju i u zavisnosti od društveno-ekonomskih varijabli kao što su socijalna klasa, prihodi i obrazovanje. Istraživanja korelacija između dostupnosti resursa u okruženju, materijalnog i porodičnog statusa (uključujući tip roditeljstva) i širih društvenih i kulturnih obrazaca, teže da ustanove spregu uticaja na realizaciju individualne autonomije i njenog značaja u određenom kontekstu. Roditelji iz nižih socijalnih slojeva često žive u siromašnim, rizičnim naseljima i zbog toga vrednuju poslušnost koja inhibira autonomiju, stavljajući decu pod pojačanu zaštitu kao adaptivan odgovor na nivo rizika u njihovim okruženjima (Dearing, 2004; Garbarino, Bradshaw & Kostelny, 2005; Magnuson & Duncan, 2002, prema McElhaney & Allen, 2009). Klasna valorizacija ciljeva (Kohn, 1979) dovodi do povezanosti klasnih ciljeva i socijalizacije, te se vrednosti srednje klase pre povezuju samodirekcijom i individualnim naporima, što dovodi do vrednovanja tih karakteristika kao socijalizacijskih ciljeva (Kohn, 1979). Za razliku, porodice koje pripadaju radničkoj

klasi podležu standardizaciji i nadzoru i više zavise od kolektivne akcije koja smanjuje naglasak na individualnosti i naglašava konformizam i poslušnost. Roditelji sa niskim primanjima i okruženja sa visokom kriminalitetom skloniji su restriktivnom, strogom roditeljskom nadzoru (Baldwin, L., Baldwin, P. & Cole, 1990).

Sve više istraživanja o društveno-kulturnim uticajima na roditeljstvo i mlade sugeriše da sociokulturni kontekst može oblikovati stepen vrednovanja i kvalitet autonomije, način na koji je ona koncipirana i vidove postizanja dogovora na relaciji roditelj-adolescent. Pristupi koji ističu sopstvo i motivaciju pripisujući razvoj autonomije internim procesima, treba da uključe različite procese interakcije između pojedinca i životne sredine u nastanku autonomije. Podrška autonomiji se mora obezbediti u društvenom kontekstu koji razvija sposobnost adolescenta da samostalno funkcioniše i da u samoregulaciji ostvaruje pozitivne uticaje na druge aspekte svog funkcionisanja, kao i funkcionisanja sa drugima. Optimalni uslovi za psihološka usklađivanja i razvoj podrazumevaju ravnotežu između nezavisne, samouverene akcije i pozitivnih odnosa sa drugima (Helgeson, 1994; Sessa, & Steinberg, 1991).

Prema Banduri, delovanje ukazuje da akcije, verovanja, emocije i motivacije proizlaze iz kontinuiteta u interakciji između pojedinaca i životne sredine. Tako, autonomija nije urođena potreba pojedinaca i okruženje ne izdvaja jednostavno pojedince koji imaju mogućnost da budu autonomni i samo-regulisani. Umesto toga, pojedinci grade sposobnost da regulišu sopstvene spoznaje, emocije, ponašanje i motivaciju i rast iz kontinuiranog obrasca između individue i okruženja. Pojedinci moraju da se uključe u samoregulatorne prakse za razvoj autonomnog funkcionisanja. Sve ove perspektive ističu da pojedini oblici odnosa sa drugima podržavaju razvoj osećanja za delovanje. Iako ova teorija ne ističe odvajanje od drugih, individuaciju, odbranu od roditelja ili sukob sa njima, ona veoma naglašava značaj socijalne interakcije u razvoju autonomije.

Ključna pitanja za one koji žele da razumeju adolescenta i njegov razvoj su kako promene u pojedincu, tako i uticaji ostalih i životne sredine, zahtevi i ograničenja koji se kombinuju u nastanku u funkcionisanju autonomije. Ovo je pitanje od praktičnog značaja. Ona treba da obezbede osnov za intervenciju kod adolescenata koji se suočavaju sa poteškoćama na planu samoopredeljenja, inicijative, planiranja, rešavanja problema, suočavanja sa izazovima i problemima ponašanja (Larson, 2000).

ZAKLJUČAK AUTONOMIJA KAO FAKTOR OTPORNOSTI

Kao što autonomija ima svoje kulturno-socijalne odrednice koje određuju njenu vrednost, funkcionalnost i interpretaciju u specifičnom kulturnom i društvenom kontekstu, tako i koncept otpornosti može dati ličnoj autonomiji značaj individualnog zaštitnog faktora na osnovu pretpostavke o njenoj univerzalnoj vrednosti, ili relativnoj primenljivosti sa stanovišta specifičnih okolnosti. U tom smislu, treba ustanoviti šta čini opšti značaj individualne autonomije i koliko ona varira u odnosu

na socijalne i kulturne specifičnosti. Konstrukt otpornosti i faktori otpornosti ne treba da budu shvaćeni kao prepuštanje pojedinaca samostalnoj životnoj borbi koju vode učeureni u individualizam kompetitivne materijalističke kulture. Pitanje da li konstrukt otpornosti treba posmatrati kao pragmatični odgovor na globalne promene ili kao pristup koji je validan u lokalnim kulturama i praksama mladih koji žive izvan zapadnog kulturnog obrasca može biti prevaziđeno postavljanjem koncepta otpornosti u moralni kontekst. Tako on postaje primenljiv u smislu revalorizacije vrednosti individualizma i prihvatljiv za društva i kulture koja su individualnu autonomiju nisko vrednovala, smeštajući je u prostor antisocijalnih vrednosti.

To je posebno značajno za postsocijalistička društva pred kojima je zadatak razvijanja otpornosti kroz podsticanje individualne autonomije. Ona je u prethodnom periodu bila na različite načine suzbijana i deformisana kroz praksu otpornosti kombinovane sa niskom ličnom autonomijom. To je podrazumevalo kontinuirano snalaženje i prilagođavanje na loše okolnosti bez razvijanja autonomnog značenja i značaja individualnog ljudskog delovanja. Pozitivna adaptacija mora biti zasnovana na određenom stepenu nezavisnosti koji će obezbeđivati samoodređenje i samoeфикаsnost, negujući autonomiju kao individualnu i društvenu vrednost. Nagrađivanje autonomije je odnos okruženja prema ovoj vrednosti i ona treba da počne da se razvija od ranog detinjstva, nastavljajući se kroz naredne životne faze. Zdrav stepen nezavisnosti se povezuje sa otpornošću koja predstavlja delovanje kao autonomno i kritičko razmišljanje, uz razvijen osećaj sopstvenog identiteta i sposobnost da se utiče na promenu okruženja. Samoeфикаsnost i lokus kontrole razvija viši stepen autonomije.

Autonomija podrazumeva nezavisnost i samostalnost, ali ne izolovanost i odbojnost u odnosu na okruženje. Koncept otpornosti je zasnovan na adaptivnoj sposobnosti individue da se izbori sa najrazličitijim nevoljama (rizici, traume, teški uslovi života), a individualna autonomija u sklopu ovog koncepta predstavlja samostalnost u izboru resursa, strategija i relacija koja uključuje moralni izbor za odgovorno i ispravno delovanje. Takav izbor isključuje devijantna i antisocijalna ponašanja jer je zasnovan na ostvarivanju pozitivnih ciljeva nasuprot negativnim okolnostima, preradi ličnih i socijalnih iskustava u kapacitet za rešavanje problema, veru u samoeфикаsnost koja je praćena samostalnim izborom adekvatnih socijalnih realacija, ličnom odgovornošću zasnovanoj na uvažavanju dobrobiti drugih i stalnim kritičkim preispitivanjem činjenica stvarnosti koje autonomna ličnost može da menja pronalazeći podršku u okruženju i istovremeno kreirajući podršku okruženja na principima autonomnog delovanja.

LITERATURA

- (1) Baldwin AL, Baldwin CP, Cole R. (1990) Stress-resistant families and stress-resistant children. In: Rolf J, Masten A, Cicchetti D, Nuechterlein K, Weintraub S, (Ed). *Risk and protective factors in the development of psychopathology*. New York: Cambridge University Press (pp.257–280)
- (2) Bandura, A. (1989) Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*, 44, str.1175-1184.

- (3) Bandura, A. (2001) Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*. Vol. 52. str. 1-26
- (4) Bandura, A. (2006) Toward a psychology of human agency. *Perspectives on Psychological Science*, Vol.1. str. 164-180
- (5) Bernard, B. (1997) *Turning it around for all youth: From risk to resilience* [ERIC.CUE Digest No. 126]. New York: ERIC Clearinghouse on Urban Education
- (6) Bernard, B. (1991) *Foretelling resiliency in kids: Protective factor in the family, school and community*. Minneapolis, MN: University of Minnesota, College of Continuing Education, National Resilience Resource Center.
- (7) Blos, P. (1979) *The adolescent passage: Developmental issues*. New York: International Universities Press, Inc.
- (8) Boeck, T., & Fleming, J. (2010) The role of social capital and resources in resilience to risk, in H. Kemshall and B. Wilkinson (Ed.) *Good Practice in Risk Assessment and Management*. Vol 3. Jessica Kingsley Publishers
- (9) Chaudhuri, J., Easterbrooks, M., & Davis, C. (2009) The relation between emotional availability and parenting style: Cultural and economic factors in a diverse sample of young mothers. *Parenting: Science and Practice*, 9 (3-4), str. 277-299.
- (10) Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985) *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press.
- (11) Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000) The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, str.227-268.
- (12) Douglas, M. (1992) *Risk and Blame: Essays in cultural theory*. London. New York. Routledge.
- (13) Freud, A. (1958) Adolescence. *Psychoanalytic study of the child*, 13, str. 255-278.
- (14) Furlong, A. (ed.) (2009) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New perspectives and Agendas*, Routledge, London.
- (15) Garmezny, N. (1993) Children in poverty: Resilience despite risk. *Psychiatry*, 56, str.127-136
- (16) Grolnick, W. S., Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1997) Internalization within the family: The self-determination theory perspective. In J.E. Grusec & L. Kuczynski (Eds.), *Parenting and children's internalization of values: A handbook of contemporary theory*. New York: John Wiley & Sons, str. 135-161.
- (17) Helgeson, V. S. (1994) Relation of agency and communion to well-being: Evidence and potential explanations. *Psychological Bulletin*, 116, str. 412-428.
- (18) Higgins, G. O. (1994) *Resilient adults: Overcoming a cruel past*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- (19) Hitlin, S., & Elder, G. H. (2007) Understanding 'agency': Clarifying a curiously abstract concept. *Sociological Theory* 25 (2) str.170-191
- (20) Jackson, S., & Scott, S. (1999) Risk Anxiety and the Social Construction of Childhood in: Lupton, D. (ed.) *Risk and Socio-Cultural Theory: New Directions and Perspectives* (Cambridge: CUP)
- (21) Kahane, R., & Rapoport, T. (1997) *The origins of postmodern youth: Informal youth movements in a comparative perspective*. New York: Walter de Gruyter.
- (22) Kemshall, H., & Wilkinson, B. (2011) *Good Practice in Assessing Risk: Current Knowledge, Issues and Approaches*, London: Jessica Kingsly
- (23) Kohn, M.L. (1979) The effects of social class on parental values and practices. In D. Reiss and H.A. Hoffman (Eds.) *The American Family: Dying or Developing* (pp.45-68). New York, NY: Plenum Press
- (24) Larson, R. W. (2000) Toward a Psychology of Positive Youth Development, *American Psychologist* 55 (1). str. 170-183. 35.

- (25) Larson, R. W. (2011) Positive development in a disorderly world. *Journal of Research on Adolescence*, Vol. 21, str. 317-334.
- (26) Lerner, R. M., von Eye, A., Lerner, J. V., & Lewin-Bizan, S. (2009) Exploring the foundations and functions of adolescent thriving within the 4-H study of positive youth development: A view of the issues. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30 (5), str. 567-570.
- (27) Lindsey EW, Cremeens PR, Caldera YM. (2010) Mother-child and father-child mutuality in two contexts: Consequences for young children's peer relationships. *Infant and Child Development*, 2010;19, Str.142–160.
- (28) Luthar, S. S. i Cicchetti, D. (2000) The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development and Psychopathology*, 12, str. 857-885.
- (29) Majkić, V. (2003) *Procesi rezilijentnosti adolescentnih porodica u uslovima društvene krize*. Doktorska disertacija odbranjena na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.
- (30) Masten, A. (1994). Resilience in individual development: Successful adaptation despite risk and adversity. In Wang, M. C. & Gordon, E.W. (Eds.), *Educational resilience in inner-city America: Challenges and prospects* (pp. 3-25). Hillsdale, NY: Lawrence Erlbaum.
- (31) McElhaney, K., Allen, J., Stephenson, J., & Hare, A. (2009) Attachment and autonomy during adolescence. *Handbook of adolescent psychology, Vol 1: Individual bases of adolescent development* (3rd ed.) (pp. 358-403). Hoboken, NJ US: John Wiley & Sons Inc.
- (32) McElhaney, K. B., & Allen, J. P. (2012) Sociocultural perspectives on adolescent autonomy. In P. Kerig, M. Schulz & S. T. Hauser (Eds.), *Adolescence and Beyond* (pp. 161-176). Oxford: Oxford University Press.
- (33) Mustakova-Possardt, E. (2004) Education for Critical Moral Consciousness. *Journal of Moral Education*, Vol. 33, No. 3, str. 245-269
- (34) Pavićević, O. (2014) Mladi kao skupina u riziku. *Kriminologija i socijalna integracija*. Vol. 22. Br. 2. str. 46-76
- (35) Phinney, J., Kim-Jo, T., Osorio, S. & Vilhjálmsdóttir, P. (2005) Autonomy and relatedness in adolescent-parent disagreements: Ethnic and developmental factors. *Journal of Adolescent Research*, 20, str. 8-39.
- (36) Popović-Citić, B. (2013) Osnove razvojne prevencije problema u ponašanju dece i omladine. *Socijalna misao*, Vol. 4. Str. 111-127.
- (37) Richardson, G.E., Neiger, B.L., Jensen, S., & Kumpfer, K.L. (1990) The resiliency model. *Health Education*, 21(6), str. 33-39.
- (38) Ryan, R. M., & Lynch, J. H. (1989). Emotional Autonomy versus detachment: Revisiting the vicissitudes of adolescence and young adulthood. *Child Development*, 60, str. 340-356
- (39) Ryan, R. M. (1995) Psychological needs and the facilitation of integrative processes. *Journal of Personality*, 63, str. 397-427.
- (40) Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2006) Self-regulation and the problem of human autonomy: Does psychology need choice, self-determination, and will? *Journal of Personality*, 74, str. 1557-1585.
- (41) Sessa, F. M., & Steinberg, L. (1991) Family structure and the development of autonomy during adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 11, str. 38-55.
- (42) Skinner, E. A. (1996) A guide to constructs of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, str. 549-570.
- (43) Smetana, J. G. (2002). Culture, autonomy and personal jurisdiction in adolescent-parent relationships. *Advances in Child Development*, 29, str. 51-87.

- (44) Smith, C. (2003) *Moral, Believing Animals: Human Personhood and Culture*. United States of America: Oxford University Press
- (45) Smith, G. (1999) *Confronting the Present Towards a Politically Engaged Anthropology*. Oxford: Berg
- (46) Taylor, C. (1991) *The Ethics of Authenticity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- (47) Ungar, M. (2005) *Handbook for Working with Children and Youth*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications
- (48) Ungar, M. (2008) Resilience across Cultures. *British Journal of Social Work*. 38, str. 218-235
- (49) Vansteenkiste, M., & Ryan, M. R. (2013) On Psychological Growth and Vulnerability: Basic Psychological Need Satisfaction and Need Frustration as a Unifying Principle. *Journal of Psychotherapy Integration*. American Psychological Association, Vol. 23, No. 3, str. 263-280
- (50) Wolfgang, E., & Nunner-Winkler, G. (2005) Between Aristotle and Kant-Sketch of a Morality of Recognition, In Wolfgang, E., & Nunner-Winkler, G. (Eds.), *Morality in Context*. (pp. 137-141) Amsterdam: Elsevier
- (51) Wolin, S. J. & Wolin, S. (1993) *The resilient self: How survivors of troubled families arise above adversity*. New York, NY: Villard.
- (52) Zimmer-Gembeck, M. J., & Collins, W. A. (2003) Autonomy development during adolescence. In G. R. Adams & M. Berzonsky (Eds.), *Blackwell Handbook of adolescence* (pp. 175- 204). Oxford: Blackwell Publishers.

INDIVIDUAL AUTONOMY AS A FACTOR OF RESILIENCE OF YOUNG PEOPLE

The concept of resilience directs the approach to deficits and risks young people face when activating personal abilities and capabilities in solving of problems. This concept implies that such personal capabilities appear under the influence of the milieu which recognizes, cherishes and develops them. Resilience implies a risk and the response to it in the process of positive adaptation of adolescents and young people faced with new challenges in circumstances of uncertainty arisen by the loss of strict and well-known life guidelines and trajectories. The search for authenticity and autonomy must be a part of establishing of moral coordinates based on a critical and responsible view on reality and human action. Independence in choosing implies assuming of responsibility for it. Responsibility as the pivot of individual autonomy requires respecting social partners and selecting relations and resources which lead to a healthy and successful development based on the values which overcome competitive individualism of a materialistic culture, as well as resilience with a low degree of individual autonomy relying too much on various types of vertical hierarchy.

KEY WORDS: *resilience / risk / individual autonomy / protective factors / authenticity / human action*